

Історіографія

УДК 165.9

Я. О. Попапенко

ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЯ ТІЛЕСНОСТІ ЛЮДИНИ В ІСТОРІОСОФСЬКИХ КОНЦЕПЦІЯХ МІШЕЛЯ ФУКО

Досліджується місце і роль соматичної проблематики в історіософії Мішеля Фуко. Особлива увага приділяється висвітленню взаємопов'язаності тілесних практик і дисциплінарного типу влади в роботах видатного історика.

Ключові слова: тілесні практики, дисциплінарна влада, М. Фуко, історіософія, дискурс.

Сучасне мережеве глобалізоване суспільство все частіше кваліфікують як «тоталітаризм нетократії», що кардинально трансформувала ієрархії на основі ексклюзивного доступу до інформації в новій «інформаціоналістській» (термін М. Кастельса) парадигмі соціуму і культури, сформувавши «безжалісну структуру мережевої влади» [13, с. 16]. Процес маргіналізації академічної соціогуманітаристики в «мережевій культурі» (де культурні змісти стрімко переносяться з фізичного світу до електронного) супроводжується посиленням та розширенням можливостей і стратегій маніпулювання громадською думкою завдяки новим електронно-комунікаційним технологіям, перетворенням більшості громадян на пасивно-байдужий «консьюмерат»: «культура прозорості», нав'язливо пропагована соціальними мережами в Інтернеті й утверджувана нею «прозора» соціальна архітектура, надають безмежні можливості для маніпулювання і контролю над суспільством з боку владних еліт, перетворюються на односторонній інструмент управління [8, с. 13].

У подібній ситуації надзвичайно актуальним завданням, на нашу думку, є аналіз ідей видатного мислителя ХХ століття, неординарного історика Мішеля Фуко, котрий усе життя намагався виявляти й деконструювати маніпулятивні дискурси і технології владного впливу, зумів здійснити революційне за своїм впливом та резонансом в науковому середовищі дослідження генеалогії дискримінації в європейській історії. За словами Ж. Дельоза, М. Фуко одним із перших сказав, що «дисциплінарне суспільство — це те, від чого ми маємо намір відійти, те, чим ми більше не є» [4, с. 127].

Мета дослідження — осмислити проблематизацію тілесності й сексуальності в історіософських концепціях М. Фуко.

Завдання дослідження — виявити головні характеристики репрезентації тіла людини та дисциплінарного контролю над ним в інтелектуальному доробку М. Фуко; з'ясувати, як саме уявляв М. Фуко специфіку конструювання дисциплінарних тілесних практик у європейській історії XVII-XVIII століть;

проаналізувати наслідки впливу дискурсів влади-знання на соматичні аспекти людського буття через призму праць автора «Історії сексуальності».

Предмет дослідження — історико-філософські погляди й концепції М. Фуко.

Об'єкт дослідження — специфіка проблематизації соматичних аспектів людського буття в роботах М. Фуко.

Задекларована проблематика частково вже розглядалася у роботах З. Сокулера, Х. Хакосало, В. Бел, А. Дьякова, А. Соколова, Ф. Саразіна, С. Сланічки, Д. Міхеля, В. Подороги, Г. Тульчінського, О. Гомілко, М. Рикліна, Ж. Бодрійяра, І. Биховської, О. Івашини, проте комплексного наукового аналізу цієї теми у вітчизняній історіографії здійснено не було.

Можна з цілковитою впевненістю стверджувати, що для М. Фуко наукові студії були пошуком можливостей для повноцінної самореалізації й глибокої свободи, інтелектуальним бриколажем та деконструюванням догматично-усталених форм і способів філософування. Важливість дискурсивного аналізу, запропонованого цим видатним ученим, полягає в його дієвій спроможності повному розглянути історичні структури й соціальні явища, «очистивши» їх від поверхових пояснень і банальних тлумачень та виявивши приховані й далеко не очевидні політичні механізми їх функціонування або трансформації.

Ключовою подією, котра відіграла виключно важливу роль у європейській історії, М. Фуко вважав Французьку революцію і страту короля як один з головних її символів. Учений намагався в усьому відходити від традиційних схем, тлумачень і способів реконструкції подій минулого — спроба написати «іншу історію Революції» цілковито вписувалася в подібну стратегію. М. Фуко запропонував ідею про виділення двох базових режимів існування влади, старого й сучасного. В першому випадкові владу уособлювало «тіло короля», осяяне ореолом величі, сакральності й слави (навіть його страта семантично відсилати до архаїчно-фундаментальної та універсальної для історії цивілізації ідеї-концепту сакрального жертвопринесення, котре вможлилювало рівновагу і стабільність світу). При сучасному режимі, на думку французького історика, влада розсіювалася по всьому соціальному просторові, не належала жодному з його суб'єктів (еліті, верстві чи класу) [7, с. 92].

На іншому від «політичного тіла короля» полюсі у якості як семантичний антагоніст розташоване тіло засудженого, котрий «теж володіє правовим статусом, створює власний церемоніал і викликає окремий теоретичний дискурс, але не для того, аби обґрунтувати «надлишок влади», а для того, щоб виразити «недостачу влади», викарбувану на тілах тих, кого піддано покаранню. У найбільш «темній» ділянці політичного поля засуджений уособлює симетричний перевернутий образ короля» [12, с. 44]. Подібні міркування й дали підстави стверджувати, що у сфері політичної думки «короля все ще не обезголовлено»: після страти монарха у Франції, на думку М. Фуко, ключовою стратегією домінування і практикою упокорення, що до неї вдається влада, стає дисципліна. Такі класичні дисциплінарні інституції, як в'язниці, лікарні, психіатричні заклади, якнайкраще відображають дисциплінарний тип влади, котрий утвердився на протизагу старому репресивно-каральному й визначав, по суті, режим існування влади за нових суспільно-історичних обставин.

Від старої аристократії, символом і виразником інтересів якої був король, влада перейшла до рук медиків, експертів-психіатрів, менеджерів промислового

виробництва та системи освіти, оскільки саме вони стали «агентами влади», котра тримається на дисципліні. Цією обставиною й пояснюється першочерговий інтерес автора «Слів і речей» до історії клініки, в'язниці, безумства, сексуальності — феноменів, через посередництво яких влада після Революції перерозподіляється від єдиного центру до множини центрів (дисциплінарних інститутів і бюрократії, котра їх обслуговує) [7, с. 94]. Доводячи, що для історичного аналізу важливими є, насамперед, владні стосунки, котрі функціонують незалежно від індивідів, у руках яких зосереджена державна влада, М. Фуко наводив приклад колишнього Радянського Союзу, в якому, попри зміну правлячого класу, попередні владні стосунки збереглися [10, с. 321].

Дисциплінарна влада була наслідком раціоналізації суспільного життя й здійснювалася, передусім, через тілесні практики, репрезентовані в публічному просторі в якості «нормальних», «правильних» та толерованих панівними дискурсами. Тому, як уважав М. Фуко, природу влади можна зрозуміти тільки в контексті історично визначених тілесних практик. Історія тіл для мислителя — це історія найрізноманітніших процедур і технологій нагляду, тренування (дресурси), навчання, іспитів, сфокусованих на людському тілі від XVII століття (становлення новосвропейської індивідуальності та суб'єктивності стало можливим саме завдяки цим технологіям і продукованим ними типам тілесності). Відповідно до специфіки застосування вказаних технологій, тіла в концепції М. Фуко поділяються на психіатризовані, покарані, ув'язнені, еротичні, слухняні, бунтівні. Дисциплінарний тип влади, котрий діяв через тіла на душі підданих, не скасував остаточно інші типи, а інфільтрувався в них, дозволяючи владним впливам досягати найглибших шарів соціальних відносин та індивідуального буття [9, с.273].

Аналізуючи історико-філософські концепти «народ» і «нація», М. Фуко вважав їх фікцією, викликаною до життя певним типом політичного дискурсу, покликаною легітимізувати конкретну модель домінування. Дослідник стверджував, утім, що «населення» — це не тільки специфічна абстракція технології управління, але й цілком реальне тіло («суспільне тіло»). В добу панування монархічного принципу управління на Заході «тіло населення» лишалося «невидимим», ховалося в тіні «священного королівського тіла»: «В суспільстві на зразок суспільства XVII століття тіло короля було не метафорою, а політичною річчю: його тілесна присутність була необхідна для життєдіяльності монархії... В Республіки немає тіла. Навпаки, протягом XIX століття новим началом стає тіло публічне» [10, с. 161].

Трансформація абстрактного «тіла Республіки» в реальне «суспільне тіло» шляхом його репрезентативної візуалізації стало можливим разом з появою спеціальних науково-прикладних способів вивчення населення, нових калькулятивно-аналітичних дисциплін і практик, таких, як демографія, статистика, політична економія, санітарна медицина тощо. Збір максимально деталізованих даних про різні аспекти життя населення мав на меті зробити контроль над ним, його життям, смертю, здоров'ям, виробничою активністю максимально всеохопним («гуманна» альтернатива тотальному нагляду поліційної держави). «Біологічні характеристики населення стають релевантними чинниками для економічного управління, і це веде до необхідності організації навколо нього певного апарату, котрий би забезпечив не лише підкорення, але й постійне

зростання його корисності», — стверджує М. Фуко, демонструючи, як турбота владних еліт про належний рівень репродуктивності підданих привела до того, що сім'я з другої половини XVIII століття стала «мішенню для великого підприємства медичної акультурації» (фокусування уваги на тілах дітей логічно тягло за собою збільшення уваги й до тіла жінки-матері) [7, с. 100-101].

Уже від середини XIX століття стрімко розвивалися гінекологія та психіатрія — головні інструменти медичного контролю над жіночими тілами, що заохочувалися державними структурами [7, с. 86]. Для XIX століття, на думку М. Фуко, характерні чотири типи привілейованих об'єктів державного управлінського втручання у простір соматичного буття суспільства: тіло дитини, тіло матері, тіло перверсивного дорослого (гомосексуаліста) та шлюбна пара, яка застосовує контрацепцію (сумарно вони викликають до життя контрольно-управлінські державні практики — «диспозитив сексуальності») [5, с. 204]. Саме через регулятивний контроль над цими типами тілесної самореалізації держава намагається посилювати могутність «соціального тіла», отже, наснажувати себе. Все більше усвідомлюється важливість не тільки чоловіків (потенційних солдатів), але й жінок та дітей, завдяки яким «соціальне тіло» повнокровно функціонує і «розростається».

Серед нових концептів, що їх М. Фуко запровадив до соціогуманітарного дискурсу, особливо часто увага акцентується на понятті «біополітики», котре позначає тип державної політики, що «враховує процеси життя та починає контролювати й змінювати їх» [11, с. 214]. Виокремившись у домінуючий тип державно-адміністративного дискурсу, біополітика в XIX столітті ввібрала в себе нові форми знання про смертність, хвороби, народжуваність, здоров'я, тривалість життя — дані статистики дозволяли навіть прогнозувати перебіг цих явищ. Розвиток капіталізму супроводжувався входом життя в історію» [11, с.213], магістральний напрям генези біополітики — від «символіки крові» до «аналітики сексуальності» [1, с. 317]. До XVIII століття влада, як доводив автор «Історії сексуальності», діяла за допомогою смерті, кари, кровопролиття, адже фокусувалася не на суспільних реаліях, а на волі суверена і страхові перед голодом, — у цьому, власне, й полягав сенс «символіки крові». Проте у XVIII столітті сталися певні зміни: юридично-диспозитивний спосіб влади, що контролював статеві відносини стосовно суспільних статусів (спосіб, що спирався на погрозу смертної кари), поступився місцем іншому способу, в центрі якого стояло вимірювання ступеня відхилення від «норми» (а не поділ на дозволене й недозволене, як раніше). Символіку крові замінили статистика та дослідження сексуальності [1, с. 324-325].

Біополітика сприяла позиціонуванню громадян уже не як юридичних підданих, контрольованих страхом тортур і смерті, але у якості «живих істот», котрі мають «організм, умови існування, передбачуване життя, індивідуальний та колективний догляд за здоров'ям, сили, на які можна вплинути, та простір, по якому можна оптимально розподілитися» [12, с. 214].

Одним словом, саме реалізація біополітики як стратегії влади зробила можливим сприйняття людини в усій повноті її тілесно-сексуального буття. Вікі Бел акцентує увагу на тому, що біополітика, за М. Фуко, також містить суворі дисциплінарні аспекти реалізації влади, описані в книзі «Наглядати й карати», проте ці аспекти спрямовані не так на індивідуальні тіла, як на «колективне тіло»

соціуму. Секс посідає винятково важливе місце в історії, оскільки є не тільки однією з моделей біовлади, але й силою, здатною успішно заохотити людей поводитися дисципліновано щодо свого тіла й сексуальних звичок [1, с.318]. Виявляючи тактики і стратегії влади у європейській історії, здійснюючи «картографування історичних процесів нормалізації» [1, с. 329] та досліджуючи специфіку зміни старих систем контролю новими, більш адекватними, М. Фуко запропонував концептуально нове бачення проблематики людської тілесності: оскільки тіло є сутністю, здатною «виробляти» біль і насолоду, то саме через них влада здатна тілом маніпулювати. Вплив влади на тіло не просто формує його зовнішній вигляд, але й трансформує його матеріальність [2, с. 112]. За словами О. Гомілко, для М. Фуко в аналітиці влади слухняність тіла є центральною темою, адже розглядаючи європейські каральні процедури та техніки, він доводить, що створення «слухняного тіла» було наслідком не так фізичного примусу (просторово оприсутненого), як візуального тиску: постійне перебування тіла під пильним поглядом іншого робить його безвільним та слухняним («видимість — це пастка»). «Оптика» влади над тілом укорінена у владі бачення: тіло завжди є «візуальним тілом», яке постійно оглядається іншими та самим собою; бачення саме по собі наділене потужною владою [2, с. 112-113].

Запровадивши до інтелектуального обігу поняття «політична економія тіла», французький мислитель мав на увазі те, що люди, по суті, є результатом маніпуляції влади над їхніми тілами, незалежно від того, які методи вона використовує — жорсткі (насильство і покарання) або м'які (корекція та обмеження тіла). Тіло все більш детально конструюється й трансформується владою і суспільством у міру збільшення різноманітності й інтенсивності застосування дисциплінарних та маніпулятивних технік влади [2, с. 113].

У контексті подібних міркувань про владу й тіло як її об'єкт та інструмент М. Фуко намагався викликати сумніви щодо усталених «істин» та понять, у полоні яких перебуває сучасна людина, і довести, що не існує незмінного людського суб'єкта, «істинних» станів чи «природи» людини. Навіть тіло людини не може бути стабільною підставою для остаточного самовизначення або розуміння іншого. Перервності, розривності й випадковості процесів людського самоусвідомлення призводять до вирішальної ролі в історії довільності, випадковості й нерациональності. Критерії «нормальності» й «раціональності» вкорінені, насправді, в ірраціональному, випадковому та потворному. В історії, за М. Фуко, немає ні сенсу, ні закономірностей, ані жодного поступу; тиску влади позбутися неможливо, оскільки вона є невіддільною ознакою суспільних відносин і знання [5, с. 194-195].

В українській інтелектуальній соціогуманітарній традиції ідеї М. Фуко до свого методологічного інструментарію включають здебільшого представниці феміністичного напрямку, зокрема С. Павличко, Т. Гундорова, В. Агеєва. М. Маєрчик за допомогою фукіанського аналізу виявляє у традиційній українській родині XIX століття присутність різних форм гендерних влад, що реалізувалися як шляхом примусу та насильства, так і через заохочувальні, позитивні дискурси, з «пафосом шанобливості й високоморальності». Дослідниця проникливо розпізнає однаковий ефект дискурсів гендерного домінування і там, де роль жінки в родині позиціонується як залежна та другорядна (дискурси приниження), й там, де їй відводиться роль поради, «вірного друга і помічника» (дискурси заохочення)

[6, с. 23]. Здійснюючи деконструкцію гендерного режиму в українській традиційній культурі, М. Маєрчик вміло використовує концептуалізацію поняття влади, розроблену М. Фуко, задля того, аби оприаявити тиск на жінку «дискурсивних влад», котрі найефективніше впорядковують соціальний простір не погрозами насильства, а через залучення переконливих ідей, що експлуатують обіцянку насолоди, щастя і приємності. «Саме владні вектори утворюють дискурси культури. А дискурси визначають, які ідеї стають традицією, моральною нормою, звичаєм, «здоровим глуздом» й очевидністю, що є природним, що неприродним, а що протиприродним», — підсумовує дослідниця [6, с. 22].

Вплив М. Фуко на сучасний історіографічний, соціологічний та антропологічний дискурс важко переоцінити. Так, Майкл Дилон, досліджуючи вплив концепту-безпеки на сучасну геополітичну ситуацію, проводить паралелі з ідеями видатного француза про те, в який спосіб технології дисциплінарної влади-знання трансформували тіла індивідів. Завдяки концептуальним побудовам теоретика «біополітики», М. Дилон прослідковує, як «порядок страху» формує народ і які владні ефекти випливають із «режиму істини безпеки» [3, с. 223-225].

Відштовхуючись від тези М. Фуко про те, що в буржуазному суспільстві інцест одночасно заохочується й забороняється, Вікі Бел висуває доволі цікаве припущення: «Спалах дискурсів про сексуальність не просто спонукав людей коментувати свої сексуальні задоволення та жадання, хвилюватися і наглядати за сексуальними практиками інших, а й створив оповіді про сексуальні практики, які були екстрапольовані на минуле та піднесені в статус фундаментальних істин» (теорії К. Леві-Строса й З. Фройда про табу на інцест у первісному суспільстві дослідниця кваліфікує як «звернені назад теорії, що їх навіяли теперішні клопоти») [1, с. 323]. Силу і тривалість інтелектуальної традиції рецепції поняття людини як тимчасово виразненого в антропоцентричному дискурсі Заходу історико-культурного конструкту, котрий невдовзі зникне, «як щезає обличчя, намальоване на прибережному піску», — традиції, що йде саме від М. Фуко яскраво підтверджує резонансна праця іншого французького автора, Ж.-М. Шеффера, видана у 2007 році [14]. Учений закликає відмовитися від облудної тези про «людську виключність» і якийсь особливий її статус серед інших біологічних видів та доводить безпідставність концепцій, що обґрунтовують «трансцендентність» людини на основі її культурної та соціальної трансцендентності стосовно світу природи [14, с. 10].

Здійснюючи кардинально нову для західного мислення реконструкцію владних стратегій домінування й упокорення, М. Фуко проводив аналіз тілесності, сексуальності й влади через дискурси, продуковані останньою. Під впливом ідей М. Ніцше та М. Мерло-Понті французький мислитель обстоював тезу про дискурсивну запрограмованість тілесних і сексуальних практик, про тіло як історико-культурний конструкт, змінний у часі й просторі, залежно від «системи координат», у яку його вписано [9]. Саме завдяки роботам М. Фуко в західній соціогуманітаристиці утвердилося переконання в тому, що тіла не мають жодної позаісторичної субстанції чи сутності.

М. Фуко започаткував традицію вивчення тілесних практик, поширених у соціумі, через аналіз дискурсів, які структурують тіло і способи його репрезентації, візуалізації та аксіологізації. В концепції мислителя тіло набуло

статусу «політичної проблеми», довколо якої центровано «біополітику» й «мікрофізику влади», починаючи з XVIII століття.

Серед ключових тез мислителя, що ввійшли сьогодні в якості методологічних орієнтирів до робочого інструментарію значної частини західних інтелектуалів, варто виділити уявлення про те, що заборона на сексуальність у «класичну епоху» (XVII-XVIII століття) виявлялася насправді, при детальному розгляді, повсюдним насадженням сексуальності як різновиду «турботи про себе», яка призвела до формування новоєвропейського суб'єкта пізнання. Саме М. Фуко ввів до інтелектуального простору визначення сексуальності як «тисячолітнього диспозитиву підкорення», найбільш дієвого інструменту контролю і влади, внутрішньої відносно суб'єкта, а не зовнішньої: влади-знання та влади-стимулювання. «Винаходом» історика була ідея про те, що в західному суспільстві немає й ніколи не було реального придушення сексуальності, а всяка боротьба за сексуальне звільнення являє собою участь у симулятивній грі владних сил.

Концепції автора «Історії сексуальності», набувши значного наукового і громадсько-політичного резонансу, були засвоєні такими науковими напрямами, як історія тіла, гендерні й феміністичні студії, дискурс-аналіз, постколоніальні студії, інтелектуальна історія, по сьогодні не втратили своєї наукової цінності та набули ще більшої актуальності в контексті тієї обставини, що маніпулятивні стратегії влади і моделі «м'якого» контролю шляхом «спокуси» (в бодріярівському сенсі) в сучасному омереженому суспільстві стають дедалі витонченішими, тотальнішими й непомітними для критичної деконструкції.

Перспективними напрямками подальших досліджень концепцій М. Фуко, пов'язаних з проблематикою тілесності, вважаємо осмислення їх впливу і подальшого розвитку у фемінізмі, протестних антиглобалістських, антиімперіалістичних та антисексистських дискурсах. Ефективним історіософським напрямом могло би стати застосування фукіанського критичного аналізу до виявлення ключових характеристик моделей і методів політичного домінування в добу панування «інформаціоністської» моделі культури й соціуму.

Список використаної літератури

1. Бел Вікі. Біополітика та привид інцесту: сексуальність і сім'я / Вікі Бел // Глобальні модерності / За ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона. — К.: Ніка-Центр, 2008. — С. 316-338.
2. Гомілко О. Метафізика тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі / О. Гомілко. — К.: Наукова думка, 2001. — 340 с.
3. Дилон М. Безпека, філософія та політика / М. Дилон // Глобальні модерності / За ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона. — К.: Ніка-Центр, 2008. — С. 221-250.
4. Дьяков А.В. Жан Бодрийяр: стратегии «радикального мышления» / А.В. Дьяков. — СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2008. — 357 с.
5. Культурологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Упоряд.: О.І. Погорілий, М.А. Собуцький. — К.: Вид-дм «Києво-Могилянська академія», 2005. — 320 с.
6. Маєрчик М. Жінка в замісі патріархальних традицій / М. Маєрчик // Критика. — Число 7-8. — 2011. — С. 20-23.
7. Михель Д. Власть, управление, население: возможная археология социальной политики Мишеля Фуко / Д. Михель // Журнал исследований социальной политики. — Том. 1.
8. Мінко Є. Диктатура прозорості / Є. Мінко // Критика. — Число 3-4. — 2011. — С. 12-13.

9. Nakosalo Heini. Bio-power and pathology: science and power in the Foucauldian histories of medicine, psychiatry and sexuality. — Oulu: University of Oulu, 1991. — 221 p.
10. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / М. Фуко. — М.: Касталь, 1996. — 384 с.
11. Фуко М. Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью / М. Фуко. — М.: Праксис, 2002. — 464 с.
12. Фуко М. Історія сексуальності / М. Фуко. — Т.І. Жага пізнання. — Харків: Око, 1997. — 240 с.
13. Шевчук Д. Культура у мережеві мереж / Д. Шевчук // Критика. — Число 11-12. — 2009. — С. 2-3.
14. Шеффер Жан-Мари. Конец человеческой исключительности / Жан-Мари Шеффер. — М.: Новое литературное обозрение, 2010. — 392 с.
15. Ящук Т.І. Філософія історії: курс лекцій / Т.І. Ящук. — К.: Либідь, 2004. — 536 с.

Я. А. Потепенко

ПРОБЛЕМАТИЗАЦИЯ ТЕЛЕСНОСТИ ЧЕЛОВЕКА В ИСТОРИОСОФСКИХ КОНЦЕПЦИЯХ МИШЕЛЯ ФУКО

Исследуется место и роль соматической проблематики в историософии Мишеля Фуко. Особое внимание уделяется освещению взаимосвязанности телесных практик и дисциплинарного типа власти в работах выдающегося историка.

Ключевые слова: телесные практики, дисциплинарная власть, М. Фуко, историософия, дискурс.

Y. O. Potapenko

THE PROBLEM OF THE HUMAN BODY IN MICHEL FOUCAULT'S HISTORIOSOPHIC CONCEPTIONS

The place and role of somatic problems in Michel Foucault's historiography are studied. Particular attention is paid to highlighting the interconnection of bodily practices and the disciplinary type of power in the works by the famous historian.

Keywords: bodily practice, disciplinary power, M. Foucault, historiography, discourse.

Надійшла до редакції 22 лютого 2012 року